

KULTURÁLIS FEJLŐDÉS ÉS EGYHÁZI ISKOLÁZÁS ÁROKSZÁLLÁSON 1730-1770-IG

A jászok késő-középkori, sőt még a barokk kori kultúrája és iskola-rendszere is sok vonatkozásban szinte máig ismeretlen a köztudatban. A 17-18. századi szótárirodalomban még maga a jász szó hétköznapi értelmezése is teljesen torz alakban jelent meg. A Szenczi-Molnár Albert és a Pápai-Páriz-féle nagyszótárakban¹ olyan információkat olvashattak a lateiner írástudók, hogy a jász nép egy barbár ellenség (*hostis barbarus*), egy vad, bárdolatlan ellenség (*ein wilder, grober Feind*). Ezzel szemben s vele szinte egyidejűen vált ismertté az írástudók körében Beél Mátyás pozsonyi evangélikus lelkész és kiváló pedagógus ismertetése a jászokról és kunokról², miszerint a „*jászok a katolikus vallást templomaikban sűrűn gyakorolják... erkölcsaik tiszták,... emberségesek, vendégszeretőek,... írással mindnyájan foglalkoznak, az olvasáson kívül meglehetősen sokan ismerik a latin nyelvet is. A káromkodókat kalodába zárják s vagy pénzbüntetésre vagy botozásra ítélik,... Beszédük mindenhol tiszta és előkelő*”.³

Íme, a két véglet! Beél Mátyás 1730 nyarán utazta be a Jászkun Kerület mezővárosait és községeit. 1730 júliusában járt a Jász Kerület helységeiben, s ezekről rövid leírást és ismertetést írt. Fentebb kivonatossan idézett megállapításai bizonyosan megközelíthették itt-ott a valóságot is, de ami a jászsági nép általános kultúráját és iskolázottságát illeti, nem kevés túlértékelés található ebben a nagyvonalú jellemzésben. Ha el is fogadjuk, hogy a jász mezővárosi és községi lakosság kulturális szintje szélesebb körű lehetett az átlagosnál, ha igaz is volt, hahogy a jászok kultúra iránti igénye s ezzel együtt az értéktermelő közösségi munka iránti szeretete fejlettebb is volt, mint a robotkényszer

¹ Szenczi-Molnár Albert (1574-1634): *Dictionarium latino-hungaricum et Dictionarium hungarico-latinum*, Nürnberg, 1604.

Pápai Páriz Ferenc (1649-1716): *Dictionarium Latino-Hungaricum et Hungaro-Latinum*. Enyedini, 1708. Orvos és tanár volt Nagyenyeden.

² Beél Mátyás (1684-1749): *Notitia Hungariae novae historico-geographica*. Bécs, 1735-42.

Notitia geographico-historica Districtuum Cumanano-Jasygum et Kővariensis, a Georgio Gyurikovits descripta. V.ö. Iványosi Szabó Tibor (szerk.): *Bács-Kiskun megye múltjából*, I. Kecskemét, 1975.23.,24.,47.old.

³ A lutheránus Beél Mátyás aligha volna vádolható a katolikus jász népesség iránti apologiájával, de nem túlságosan hagyta magát zavartatni a negatív előjelű tapasztalatoktól.

alá fogott vármegyei jobbágyság munkaiigénye és munkakedve, azért a külterjes gazdasági kultúra elmaradottságát, az iskolázottság és az írásbeliség korlátait sem hagyhatjuk figyelmen kívül, nem is beszélve a latin nyelvi ismeretek lehetőségeiről. Hiszen pl. Árokszálláson a 18. század elejéig a belterjes /intenzív/ gazdálkodásnak csak kevés nyoma ismerhető fel. Középiskolája nem is volt a községnek, csak anyanyelvi alapfokú elemi iskolája, ahol a latin nyelvről legfeljebb hallottak valamit, ahol sokáig csak az olvasást tanították, az írástanítás már egy fejlettebb fokozat volt, sokszor másik tanító tanította az írást.

Ha azonban a kulturális fejlődést a közösségi tevékenység függvényében fogjuk fel, s ennek kétségtelen eredményeit vizsgáljuk, akkor kiemelhetjük, hogy a jászok munkaszerepene és munkaszervezete, erre irányuló közösségi készsége, társulási igénye valóban példaértékű volt, s ez a Jászság koronabirtoki jogállásában gyökerezett és természetesen velejárója volt a föld közösségi birtoklásának, ezzel együtt a gazdálkodás és a termelés közösségi szabályozásának. Ebben a keretben lépten-nyomon szükség volt a munkaerő, a munkaenergia és a munkaszervezet tartós összefogására. Ez a folyamat valóban nyomon követhető időszakunkban is a kezdetleges társulási formáktól, a családi kapcsolatoktól kezdve a fejlettebb formákig.

Minthogy már maga a kultúra szó is (cultura, ae) eredetileg szántástvetést, földművelést jelentett⁴, elsőként említhetjük a földművelés terén az eketársulási formát. Ez a rokon és a szomszéd családok együttműködése révén jött létre az őszi és a tavaszi szántás idején, az igaerő hatékony felhasználása érdekében. Bár ez a forma az ekés robotra fogott jobbágyság körében is megtalálható volt. A közösségi legeltetési évad idejében jöttek létre a legeltető-társulások a külterjes állattartás és tenyésztés, továbbá a pusztai legelők gazdaságos szabályozása és kihasználása érdekében. Egyébként ez sem jászági sajátosság, országosan szokásban volt. A faluközösségi csoportok a község egészén belül, kerületi tagozódás, a községhatár külterületi tagozódása mentén, az újraosztásos földközösség művelési kényszere nyomán jöttek létre. Nagy részük a dűlőelnevezésekben évszázadokon át megmaradt, pl. Erdőalja, Kenderes, Négyszállás, Királyrét, Csörszárok, Gyarokpart, Magashatár, Árenda-dűlő stb.

A középkorban jelentős gazdasági szerepük volt az iparos céheknek, amelyek a kézműves iparágak képesített szakembereit tömörítették szervezetekbe. Árokszálláson főként a 18. században alakultak újjá. A

⁴ Burián János : Latin-magyar szótár, Bp. 1908. 210. „...agricultura deseritur”.

csizmadia-, a szűcs-, a szabó-, a kovács-, az asztalos- és a szűrszabó-céh évszázadokon át megfelelően ellátta készítményeivel a lakossági igényeket. Eleinte a módosabb mesterek házaiban, később önálló céhházakban képezték ki a céhtagokat. Herbert János forrásai szerint, Mária Terézia királynő 1762. szeptember 7-én erősítette meg az árokszállásiak 12 cikkelyből álló céhszabályzatát. A városi magisztrátus 1768. február 20-án adta közre a „Legényekre vonatkozó articulások”, cikkeklyek című szabályzatát, amelyből kitűnik, hogy a fiatalokat nemcsak mesterségbeli, szakmai, hanem műveltségbeli, vallás erkölcsi tekintetben is keményen, vasszigorral nevelték. Az ellenőrzést az időnként újonnan választott atyamester (magister neo-electus opificiorum) végezte, „aki a fegyelmzés terén a korbácsot is felhasználta”. Még azt is előírták, hogy a céhek patrónusainak ünnepein (Szentháromság vasárnapja = pünkösöd után az első vasárnap, Havas Boldogasszony, Mariade Nive napja = augusztus 5., Szent István király napja = augusztus 20., Szent Imre herceg napja = november 5., és Szent János napja = június 24.), sőt minden ünnepen, de hétköznapokon is csinosan felöltözve járjanak, amint illik: pálcával, begombolt dolmánnyal és övvel felövezve legyenek, „*mely tisztességes öltözet elmúlásztásának büntetése 10 Pénz lészen*”. A céhek részt vettek a közélet sok területén, céhzászlóikat Árokszálláson a templomban helyezték el. A céhek védőszentjeinek ünnepein, továbbá a búcsújárások és a körmenetek alkalmával a céhszervezetek saját zászlóik alatt vettek részt.⁵

Az itt jelzett, viszonylag tartós s hatóságilag is szabályozott gazdasági jellegű társulások és szervezetek mellett alapvetően fontosak és nélkülözhetetlenek voltak a háziipari tevékenységek laza szervezetei, amelyek szinte önálló keretek között biztosították a családok közszükségleti, ruházati és felszerelési tárgyait. Közöttük kiemeljük a nádból, a gyékényből, a vesszőből és a szalmából font kosarakat, a kasokat, a méhkaptárakat, a puttynyokat, a zsúpszalma-háztetőket, a kerítéseket, a saroglya-és a szekérodalkasokat, a saroglyákat. Háziipari keretek között találjuk a jellegzetes női foglalkozásokat: a vászonszövést, a gyapjú- és a kenderfonást, a szabást, a varrást és a hímzést. Ezeket a leányok már kiskorukban kezdték elsajátítani. Ha mindezekhez hozzávesszük a család élelmezésével (főzés, sütés), a háziállatok tartásával, valamint a konyhakertészkedéssel kapcsolatos tevékenységeket, akkor könnyű belátni, hogy a közép- és az újkori családok tagjainak ismeret-

⁵ V.ö. Herbert János: Jászárokszállás nagyközség monográfiája. Karcag, 1928. 181. old. Sajnos, a 17. és a 18. század eleji oklevelekig Herbert sem tudott visszanyúlni. Hivatkozik Mária Terézia 1762. szeptember 7-én kelt oklevelére, amely az árokszállási céhek 12 cikkelyből álló alapszabályát erősítette meg.

anyaga is széleskörű alkotó-tevékenységre támaszkodott. Önellátó keretek között foglalkoztak a férfiak halászattal és vadászattal, a nők és a gyermekek gyűjtögetéssel (hársfa- és kamillavirág, fodormenta, bodza, csipkebogyó, ehető gomba, csiperke, székfű, tinorú gomba).

Ha ezeket a közösségi társulásokat, munkaszervezeteket és önellátó tevékenységeket úgy fogjuk fel, mint a kulturális fejlődés alapvető formális kereteit, s ebben a keretben a társadalmi valóság tartalmi elemeit, akkor az ilyen jellegű műveltséget valóban gazdagnak és sokoldalúnak ismerhetjük el. Jól írja Herbert János, hogy *„a gazdaember önálló kisvállalkozó is, aki ebben a minőségben kereskedelmi ügyleteket bonyolít le, és pedig sokszor megcsodálható praktikus érzékkel. A földműves embernek a szókincse sem olyan szegényes, csak az életviszonyok más területein gazdagabb, mint a városié, így különösen a természeti és a mezőgazdasági vonatkozásokban”*.⁶ Hozzátehetjük: kisipari és háziipari vonatkozásokban még ennél is gazdagabb és színesebb. A gyermekek ilyenféle családi környezetben nőttek fel és érték el az iskoláskort. Olyan körülmények között, amikor még a törvény sem írta elő a tankötelezettséget. Így az iskolázás szinte önkéntes alapon történt.

Ha a kulturális fejlődést az inkább hagyományos és közkeletű értelmezés szerint úgy fogjuk fel, mint a szellemi, a lelki és az erkölcsi értékek gyarapodásának folyamatát, akkor az értéktermelő munka mellett rá kell mutatnunk az időtálló és állandónak elismert (abszolút) értékekre: az igazság, a jóság, a szépség és a hitélet értékeire. Ezeknek az értékeknek a tudatosítása, megismertetése és kifejlesztése területén, leegyszerűsítve: a lélek kiművelése („cultura animae”) terén évezredek óta kiemelt szerepe volt az iskolának. A középkorban és az újkor évszázadaiban, nálunk hozzávetően az 1760-as évekig az alap- és a középfokú iskoláknak három típusát különböztetjük meg az iskola-rendszerben:

1. a plébániai vagy fáriai iskolát, amely elemi fokú, anyanyelvi ismereteket nyújtott a tanulóknak. Ezek 2-3 évfolyamúak voltak.
2. kolostori vagy monostori iskolát, amely olyan községekben és városokban jött létre, ahol szerzetesi konventek működtek. Itt az elemi fokú osztályok mellett latin nyelvű középfokú továbbtanulást biztosítottak a tanulóknak. Ezeket középiskoláknak /scholae intermediae/ nevezték, humán- és reáljellegű tantárgyaik voltak, 6 osztályban.

⁶ Herbert J., i. m. 73. old.

3. a káptalani és a székesegyházi iskolát is jellegzetes középiskolának foghatjuk fel. Érseki vagy püspöki székhelyeken jöttek létre, de inkább a papi, az orvosi, a tanári és a jogi pályára készülő diákok tanításával foglalkoztak, a protestáns iskola és művelődés ellensúlyozása érdekében főként a 16. és a 17. században szerveződtek.⁷

Ezek az iskolatípusok arra utalnak, hogy a közép- és újkori iskolák kivétel nélkül felekezeti iskolák voltak. A Jászkunság mezővárosaiban és községeiben, ahol kimutathatóan kőből épült templomokat emelt a lakosság, mindenütt létrejöttek az alapfokú iskolák már a 14-15. században elsősorban a ferencendi szerzetesek, illetve a világi papság részvételével. Az olvasás és írás ismerete nélkül el sem lehet képzelni a koronabirtokot képező jászkunsági helységek közigazgatását és jogszolgáltatását. Ismeretes, hogy az iskolaalapítás és az iskolafenntartás a helyhatósági patronátusi jog birtokában a mezővárosok és a községek hatáskörébe tartozott. Az is nyilvánvaló, hogy a katolikus egyház plébániái s később a protestáns felekezetek parókiái sem térhettek ki az iskoláztatás feladatai elől, sőt a tanítási feladatok végzése alapvető kötelességükké vált. Hiszen saját belső erőforrásaikból kellett életre hívni azt az értelmiségi vezető réteget, amely iskolázottságánál fogva alkalmas lehetett a kulturális élet feladatainak ellátására is. Erre itt sokkal nagyobb szükség volt, mint az átlagos jobbágyközségek esetében, ahol a földesúr rendszerint külső tisztségviselőket állított a helyhatóságok élére.

Többen hivatkoztak már arra, hogy Árokszálláson talán már az Anjou-korban, de forrásaink szerint a 15. században létezett egy kőtemplom, amelyet Szent István királyról neveztek el, s mellette egy plébánia, amelyet Hunyadi Mátyás 1458. március 1-én kelt kiváltságlevele is megemlíti, s belőle arra lehet következtetni, hogy ez a plébánia a Jászság egyik legrégebbi plébániája volt.⁸ „Arokzalos” helységnév mellett ugyanezt a templomot és plébániát ismerhetjük fel azon a Magyarországot ábrázoló térképen, amelyet Lázár atya, az Esztergomi Érsekség /Bakócz Tamás/ titkára készített az 1510-es években. Itt jól látható a templom magas tornya is.⁹

⁷ V.ö. Magyar Pedagógiai Lexikon. Budapest, 1933. II. k. 211. old. Szerkesztette: Kemény Ferenc. Továbbá: II. k. 311. old.

⁸ L. tanulmányunk 6. és 12. jegyzetének anyagát!

⁹ A Lázár-féle Magyarország térképe 1528-ban jelent meg nyomtatásban a bajorországi Ingolstadtban. Lázár Bakócz Tamás (1442-1521) esztergomi érsek titkára volt.

Mint ahogy a Jászság központjában, Jászberényben, az 1470-es években felépült a ferences templom és kolostor, s a ferencesek végleg megtelepedtek a Jászságban, bizonyos, hogy az árokszállási templomban a ferences szerzetesek tartottak istentiszteleteket, a plébánián pedig elemi fokú iskoláztatást és hitoktatást végeztek. Országosan a 15. században „már 165 városi vagy mezővárosi és falusi iskola létezéséről van tudomásunk, 1540-ig összesen mintegy 275-ről tudunk, jóllehet az alföldi területek okleveles emlékei jórészt elpusztultak”.¹⁰ Ezek nagy része, köztük az árokszállási is plébániai iskola volt, ahol a község iskolaérett lakossága anyanyelvi nevelő-oktatásban részesült. A 16. században már nemcsak a helyhatósági tisztségviselőktől, hanem a kézműves mesterektől, a céhtagoktól és a céhlegényektől is megkívánták az alapfokú iskolázottságot, az olvasás és az írás ismeretét.

Árokszállás mint a Jászság legnagyobb községe a 17. században az egyházi iskolázás tekintetében sokkal kedvezőbb helyzetben volt az átlagosnál. A régi templomot és a plébániát 1630-ban felújították és megnagyobbították. Ennek az emléket őrzi mindmáig két miséző kehely az 1630. és az 1634. évből,¹¹ továbbá két harang az 1649. és az 1651. évekből. Legújabb adataink szerint P. Várkonyi Mátyás már 1649-ben Árokszálláson teljesített egyházi szolgálatot. Ugyanis, amikor Marian Ibrissimovich belgrádi ferences missziós püspök 1649 augusztusában és szeptemberében bérmakörúton járt a Jászságban, érkezett Árokszállásra is. P. Várkonyi plébános szeptember 21-én hálálkodó levelet írt a Propaganda Congregationnak a püspök értékes és buzgó szolgálataért. Jelezte azt is, hogy „*azelőtt 130 évig arrafelé nem járt püspök*”.¹² P. Várkonyi közel fél évszázados plébánosi működése idejében jelentős mértékben megerősödött Árokszálláson az egyházközség és az iskolaszervezet is. Meg kell említenünk, hogy 1674-ben P. Várkonyi választott gondviselője volt a Jászságnak /Curator Jazygum/ hitéleti és iskolázási vonatkozásban egyaránt. Ugyanebben az évben Matthaeus Benlich belgrádi ferences missziós püspök Gyöngyösről megérkezett a Jászságba. Bérmakörútja során járt Árokszálláson is, ahol akkor „*egy magyar pap a plébános, és két templom is van. Másnap a Szent István király templomban bérmált*”. A bérmáltak száma 275 volt.¹³

¹⁰ Ravasz János (szerk.): A magyar nevelés története. Bp. 1968. 15.old. Ezek az iskolák magyar anyanyelvűek voltak, rendszeres latintanítást legfeljebb a felsőbb osztályokban végeztek.

¹¹ Fényképfelvételei a jelen tanulmány mellékletei.

¹² Gyetvai Péter: Egyházi szervezés. München, 1987. 107.,109.old.

¹³ Ugyanott, a 121.old. - A Szent István templomon kívül az egyik kápolnáról lehetett szó. „*Quid est Confirmatio? Micsoda a Bérmálás? Az Új Törvénynek Szentsége,*

Az árokszállási plébániai iskola rectora, igazgatója a mindenkori plébános volt, aki a segédlelkészi, az organista-kántori és a tanítói feladatokat is ellátó ferences szerzetesek közreműködésével irányította az iskolai nevelés-oktatás munkáját. Ennek az anyanyelvű plébániai iskolának a tantárgyai a következők voltak: olvasás, írás, egyházi ének, vallás = katekizmus tanítás, számolás-mérés, a lányoknál szövés, varrás stb. E tantárgyak közül jó néhány szerepelt a négy confraternitás (társulat) templomi foglalkozásai, valamint a céhházakban folyó szakmai képzés keretei között is. A társulatok és a céhek keretében történő továbbtanulásban csak azok vehettek részt, akik az alapfokú anyanyelvi iskola 2-3 osztályát már elvégezték.

Itt is az olvasástaniással kezdődött az iskolai munka. Az olvasást a betűztető módszer alkalmazásával végezték. Először a nyomtatott betűket ismertették meg a magyar ABC sorrendjében. A mássalhangzókat a betűalakjuk, nem a hangalakjuk szerint (pl.: Bé, Cé) ejtették ki. Majd rátértek a hangoztató módszerre, s ezzel a mássalhangzókat a mellettük lévő magánhangzóval együtt, tehát szótagolva (syllaba) olvasták, amint azok a szavakban előfordultak. Mind a betűztető (silabizáló), mind a hangoztató (sonabilis) módszer igen sok, fennhangon történő, együttes gyakorlást követelt. A szótagok összekapcsolása szavakká, majd ezeknek mondatokba foglalása bizonyosan hosszú ideig eltartott. Az előrehaladás szerint nevezték el az egyes tanuló-csoportokat silabistáknak, vagy ábc-istáknak, majd félolvasóknak (collectores), jól olvasóknak /lectores/. Amikor a tanulók eljutottak a folyékony olvasás szintjére, akkor kezdődött meg az írástanítás, s ez kezdetben „teljesen gépiesen történt. A tanító előírt egy sort, s a tanulók ezt másolták mindaddig, amíg a tanító írását tőrhetően meg nem közelítették... Ezt követte a másoló tanítási mód, amikor a tanító írónnal előírta a betűket és a szavakat, a tanulók pedig ugyanazon a vonalakon végigfestették a betűk alakját. Ezután következett a vonalas módszer: segítő-vonalakkal és pontokkal igyekeztek a vonalak irányának és a betűk alakjának leírását megkönnyíteni”.¹⁴

Adott körülmények között mind az olvasás, mind az írás tanításának az volt a fő célkitűzése, hogy a nyomtatott, majd az írott szövegeket

mely azoknak adatik a Püspöktől, kik immár megkeresztelkedtenek; melyben a Szent Kenetnek és a Szent Igéknek általa kegyelem adatik és a Lélek megerősítetik, mind hitünk erősítésére, mind Krisztus nevének (ha kívánatik) bátor-sággal való vallástételére”. R. P. Petri Canisii: Catechismus latino-ungaricus. Posonii, 1758. 54-55. old.

¹⁴ L. a 7. jegyzet, I. k. 929. old. Drózdy Gyula cikke. Továbbá az I. k. 429-430. old. Az olvasás tanítása.

(imák, énekek, biblia, katekizmus, latin nyelvű miseszövegek) folyékonan olvassák a tanulók. Nyilvánvaló azonban, hogy mindeközben meg kellett ismertetni a tanulókat alapvető nyelvtani fogalmakkal, így a szófajokkal, a névszókkal és ragozásukkal (declinisták) az igékkal és ragozásukkal (conjugisták), a nyelvtani elemzéssel (grammatisták), sőt a mondattani alapismeretekkel is (syntaxisták).

Hogy az alapfokú plébániai iskolák milyen színvonalat értek el a nyelvtani ismeretek tanítása terén, az attól függött, hogy az iskola-fenntartó község hány évfolyam és osztály elhelyezését és működését tette lehetővé. Ez utóbbi nyelvtani ismeretek rendszeres tanítására már csak a kolostori vagy monostori iskolák keretes tanterveiben kerülhetett sor, ahol bevezették a latin nyelv tanítását, amely az alsóbb osztályokban az anyanyelv segítségével, később a latin nyelv tanítási nyelvvé emelésével történt meg. Az árokszállási plébániai iskolából csak azok a tanulók folytathatták tanulmányaikat a jászberényi, a gyöngyösi vagy az egri ferences kolostori iskolákban, akik az otthoni plébániai iskolában kiemelkedő eredményeket értek el, s itt kizáróan fiútanulókról lehetett szó. Általában ebből a kellően iskolázott rétegből választották meg a községi előljáróság vezető tisztségviselőit (főbíró, bírák, jegyző, esküdt polgárok, tizedesek, egyházgondnok, céhek atyamesterei stb.), sőt: 1746-tól a kántortanítókat is. Korábban ugyanis ezt az állást egyházi személyek töltötték be.¹⁵

Az alapfokú iskola tantárgyai sorában központi helyet foglalt el a vallástan, amelynek oktatási anyaga két fő területet foglalt magában: a vallási igazságok és hitágazatok /dogmák/ együttesét, a hittant, másrészt az erkölcsi értékek /etika, moralis/ ismeretanyagát, az erkölcsstant. Tágabb értelemben a vallástan foglalatához tartoznak az ó- és újszövetségi kinyilatkoztatások könyvei: a történeti, a prófétai és az oktatókönyvek, az evangéliumok, az Apostolok Cselekedetei és a Jelenések Könyve, továbbá a szertartástan és az egyháztörténelem is. Egy alapfokú elemi iskolában természetesen csak egy szűkebb körű, az életkori igényeknek megfelelő vallástani ismeretek tanításáról lehetett szó. Ám minden fokozaton figyelembe kellett venni az emberi /tanulói/ alkat három alapvető összetevőjét: a lelkialkat tudatjelenségeit, a testi, biológiai alkat jellegzetességeit, valamint a személyiség egyéni kisugárzó erejét, szellemiségét, géniuszát. Az elhivatott, a tehetséges és sokoldalúan felkészült vallástanító vagy hitoktató figyelembe is vette ezeket az alkati té-

¹⁵ Országos Levéltár, OL U et C. E 156. 110:39. Conscriptio Jassigum, 1705. Ebben az összeírásban a vezető tisztségviselők sorában azért nem szerepelnek a tanítók és a kántorok, mert ezeket a tisztségeket a plébániai iskolákban akkor még kizáróan egyházi személyek, Árokszálláson ferences atyák látták el.

nyezőket akkor, amikor eldöntötte, hogy tanítványai, tanulócsoportjai mit képesek felfogni és érzelmeikben is elraktározni a hittan és az erkölcsstan értékhalmozásából. Hogy ez a soktényezős folyamat esetenként nem vezetett látványos eredményekhez, az kitűnik az 1746. évi egyházi szemle jegyzőkönyvének egyik megjegyzéséből, miszerint az árokszállási fiatalok közül sokan szétszélednek a prédikálásuktól s a katekizmust együttesen elhanyagolják - „*Juniores tamen plerumque e concionibus turmatim diffugiunt, Catecheses communiter contemnunt*”.¹⁶ Látszik tehát, hogy a szemleíró nem hagyta magát háborgatni a jóhiszeműségtől, ugyanis azt kiemelte, hogy a parancsolt ünnepeken és a vasárnapi szentmiséken részt vesznek, a tanácsolt ünnepeken csak kevesen vannak jelen, továbbá a prédikációt és a hitoktatást a szentmise utáni időpontban tartották. S a fiatalok így inkább kocsiba fogtak, elmentek az erdőre vagy a rétre fáért és szénáért. Egyébként a plébánosnak eddig megadták a „*békességes tiszteletet*”.

A vallásitanítás széleskörű ismeretanyagából ez alkalommal emeljük ki a katolikus hittanítás legismertebb kézikönyvét, a katekizmust, amely kérdések és feleletek alakjában tartalmazza a hittan és az erkölcsstan alapvető tudnivalóit, mert ezek szorosan hozzátartoznak a szellemi műveltség tartományához. Itt szorosabb értelemben a lelki műveltségről, a lélek kiműveléséről („*de cultura animae*”) van szó, amint ezt már Assisi Szent Ferenc és őt követően a középkori egyházatyák is hangoztatták a hit terjesztéséről és védelméről írott műveikben.¹⁷

Ismeretes, hogy az Egri Egyházmegye egész területén, így a Jászságban is, a 16. századtól kezdve, évszázadokon át R.P.Petrus Canisius jezsuita teológus latin-magyar nyelvű katekizmusát használta.¹⁸ Ez először 1562-ben jelent meg Telegdi Miklós püspök (1535-1586) fordításában. Ki kellene emelnünk azonban, hogy ennek a középkori vallási életből örökölt latin szókészlete s főként ennek magyar nyelvű szövegváltozata már a 18. században is nehezen volt közérthető. Nem is szólva arról, hogy a keresztény vallás dogmáinak igazságait javarészt inkább csak szemléletes szimbólumok és szóképek segítsé-

¹⁶ EÉ Lt Canonica Visitationis, 1746. f. 106 r.

¹⁷ Pl.: Szent Ágoston (354-430) hippói püspök, teológus: De doctrina Christiana = A keresztény tanításról, Confessiones = Vallomások, De catechisandis rudibus = A tudatlanok hitoktatásáról, De civitate Dei = Az Isten országáról.

¹⁸ Petrus Canisius (1521-1597): Parvus Catechismus Catholicorum = A katolikusok kis katekizmus. Ez a műve 1558-ban jelent meg először. A szerző életében még 200 kiadást ért meg, a 19. század elejéig több mint 500 kiadásban jelent meg. Csaknem minden európai nyelven forgalomban volt. Ez alkalommal mi az 1758-ban Pozsonyban megjelent kiadványt használtuk fel.

gével igyekezett érzékeltetni. Ez csak megfelelő lelki ráhangolás esetén eredményes.

A Canisius-féle könyvecskének az anyaga szerkezetileg öt fejezetre tagolódik. Az I. fejezet szól a hitről és a hitvallás ágazatairól: *„Mire kell először tanítani a keresztény embert? - A hitre, a reménységre, a szeretetre, a szentségekre és a keresztény igazságok tiszteire. - Micsoda a hit? - Isten ajándéka és világosság, mellyel az ember megvilágosítottván, erősen ragaszkodik azokhoz, amiket az Isten megjelentett és nekünk az Anyaszentegyház által elénkbe adott, hogy higgyünk, vagy van azokról nyilvánvaló írás vagy nincsen”*. Tartalmazza az Apostoli hitvallást, a Hiszekegyet, ennek 12 ágazatát, továbbá az Anyaszentegyházról szóló ismereteket. Pl. a 19. kérdés és felelet: *„Micsoda az Anyaszentegyház? - Mindazoknak gyülekezete, akik Krisztus hitét és tanúságát vallják, ez a gyülekezet Krisztus után a Földön egy pásztor alatt igazgattatik és birattatik”*. Ez a fejezet 21 kérdés-feleletből áll.

E katekizmus II. fejezete 16 kérdés és felelet során ismerteti az üdvösség iránti reménység fogalmát, az Úr imáját, a Miatyánk és az Angyali üdvözlés értelmezését. Pl. a 36. kérdés és felelet így hangzik: *„Honnét származott a Szűz Mária üdvözlése? - Először Gábrriel arkangyalnak és Szent Erzsébet asszonynak példájából, annakutána az Anyaszentegyház régtől fogva való szokásából és egyetértéséből”*. A 38. kérdés-felelet: *„Mit tanulunk az Angyali üdvözlésből? - Szűz Máriának hasonlíthatlan drága ajándékait és dicséreteit, hogy az Úristentől kiváltképpen való ajándékokkal és jóságokkal ékesítettett, hogy ugyanazon Szűz és Anya minden időbeni asszonyok között áldott, hogy a királyok királyának, a Krisztusnak, a mi Urunknak és Istenünknek szülője és ennek okáért nekünk Istennél való kegyelem-találónk és örök életünknek szülőanyja”*. Íme, az érzékfeletti világ misztériuma, hittitka!

A III. fejezetben a szeretetről és a tízparancsolatról van szó: *„Micsoda a szeretet? - Istentől emberbe öntött jóság, amivel Istent önmagáért, felebarátunkat pedig Istenért szeretjük”*. Mondd el a tíz-parancsolatot!

„1. Én vagyok a te Urad, Istened, idegen isteneid ne legyenek én-előttem, faragott képet ne csinálj magadnak, hogy azt imádjad!

2. Istennek nevét hiába ne vedyed, mert az Úr büntetés nélkül nem hagyja, aki az Úristennek nevét hiába veszi.

3. Megemlékezzél róla, hogy ünnepeket szentelj!

4. Atyádat és Anyádat tiszteld, hogy hosszú életű lehess a Földön, melyet a te Urad, Istened ád tenéked!

5. Ne ölj!

6. Ne paráználkodj!

7. Ne orozz!
8. Hamis tanúságot ne szólj felebarátod ellen!
9. Felebarátod feleségét bűnre ne kívánd!
10. Se házát, se mezejét, se szolgáját, se szolgálóleányát, se ökrét, se szamarát, se egyéb nemű jószágát!”.

Példaként nézzük az 5. parancsolatot: Ne ölj!

„Megtilt mindennemű külső erőszakot, az öldöklést, a bosszúságtételt, amelyek felebarátunk testének és életének ártanak. Ezenfelül tiltja a haragot, a gyűlölséget, a bosszúállást, a haragtartást és minden szívbéli gonosz akaratot, amelyek felebarátunk ártalmára néznek, kirekeszt és teljességgel vesztiére megy”.

A tízparancsolaton kívül vannak egyéb parancsolatok. „Hány parancsolata van az Anyaszentegyháznak? - Öt számláltatik kiváltképpen:

1. Az Anyaszentegyház elrendelt ünnepnapjait megülni.
 2. Ünnepnapokon misét becsületesen hallgatni.
 3. Bizonyos napokon a parancsolt böjtöket megtartani és némely eledelektől magunkat megtartóztatni.
 4. Bűneinket minden esztendőben a keresztény Anyaszentegyháznak törvény szerint való egyházi emberének meggyónni.
 5. Ha nem többször, legalább egyszer minden esztendőben, Húsvét táján az Oltáriszentséget magunkhoz venni”.
- Mi haszna van ezeknek?

A keresztény hitet, az alázatosságot és az engedelmességet gyakorolják. Továbbá az istentiszteletet, a tisztességes élet módját és a közönséges nyugalmat nevelik és megtartják, ékesítik. Végül: igen hasznosak, hogy minden dolgok ékesen és szép rendtartással legyenek az Anyaszentegyházban, és hogyha azokat szeretetből megtartjuk, örök életet is nyerhetünk azok által.” (63. kérdés-felelet)

A káté IV. fejezete a szentségekről szól. „Micsoda a szentség? - Az Úristennek láthatatlan kedvének vagy malasztjának láthatandó jele, amelyet Őszent Fölsége szerzett a mi megszentelésünkre. Mert más az, amit abban veszünk, s más az, amit látunk. Látjuk a külső jegyet, de vesszük az elrejtett lelki malasztot /kegyelmet/, amelyet szentséges mivoltának nevezünk”. „Hány szentség vagyon? - Hét, amelyeket az Anyaszentegyház Krisztustól vett az apostolok által és mindezideig tartott. Ezek: 1/ a kereszttség, 2/ a bérmálás, 3/ az Oltáriszentség, 4/ a bűnbánat, 5/ az utolsó kenet, 6/ az egyházi rend, 7/ a házasság.” „Hány tanúság vagyon az Oltáriszentségről, kit kiváltképpen szükséges mindenkinek tudni? - Öt: első az ő igazsága, második a kenyérnek és a

bornak Krisztus testévé és vérévé változása, harmadik ennek a szentségnek illendő imádása, negyedik az áldozat, ötödik e szentség hozánk való vétele". „Micsoda a házasság szentsége? - Férfiúnak és asszonynak törvény szerint való egybe-kötelezése, melyben elválaszthatatlan társaság szereztetik, Istennek kegyelmével megajándékoztatnak avégre, hogy tisztesség szerint és keresztényül szüljék és fenntartsák magzatjukat, annak fölötté, hogy a testi fertelmességnek bűneit eltávoztassák". (Terjedelmi okok miatt törekedtünk az anyag rövidítésére.)

Az V. fejezet a keresztény igazság tisztségeiről („De officiis justitiae christianae”) szól. „Hány tisztsége van a keresztény igazságnak? - „Kettő: távozz el a gonosztól, azaz a bűntől, és tedd a jót, azaz az igazság tisztességét!” „Miképpen óvhatja meg magát az ember a bűntől és hogyan teheti a jót? - „Ez önnönmagától nem lehetséges, hanem Krisztus kegyelme által és a Szentlélek segítségével felkészített keresztény ember teheti a jót, ezzel ugyan tartozik is, hogy amennyire a gyarlóság engedi, igazán éljen és a törvényt betöltse”. „Hányféle bűn van? - Melyek a fő bűnök? - A kevélység, a fősვნყნყնყնყ, a bujaság, az irigység, a torkosság, a harag és a jóra való restség.” - „Melyek azok a jócselekedetek, amelyek ellenkeznek a hét fő bűnnel? - Az alázatosság, az adakozás, a tisztaság, a kegyelmesség, a mértékletesség, a tűrés, a szüntelen való ájtatosság és isteni szolgálat (Devotio).” - Melyek az égbekiáltó bűnök? - A szántszándékkal való gyilkosság, az árváknak és az özvegyeknek nyomorgatása, a szolgák és munkások bérének csalárd elvonása”. „Melyek az irgalmasság testi cselekedetei? Hét: éhezőknek ételt adni, szomjúhozóknak italt adni, mezíteleneket ruházni, a foglyokat kiváltani, a betegeket látogatni, az útonjáróknak szállást adni, a halottakat eltemetni”. „Melyek az irgalmasság lelki cselekedetei? - Az is hét: a bűnösöket megfeddeni, a tudatlanokat tanítani, a kételkedőknek jó tanácsot adni, felebarátunkért Istent imádni, a szomorúakat vigasztalni, a bosszúságot békével szenvedni, felebarátunk vétkeiét megbocsátani”. Melyek a fő jócselekedetek? - „Okosság, igazság, mértékletesség és lelki erősség, avagy állhatatosság, melyekkel az ember Krisztusban azt nyeri, hogy okosan, igazán, mértékletesen és állhatatosan élven, kedves és kellemetes legyen az Úristen előtt”. Hány ajándéka van a Szentléleknek? - „Hét: amelyek megnyugodtak Krisztus urunkon. Azt mondja a próféta: amelyek Őtőle, mint a kegyelemnek kútfejéből egyebekre származnak; tudniillik: a bölcsesség ajándéka, az értelemnek, a tanácsadásnak, a tudománynak, az állhatatosságnak, az istentiszteletnek és az istenfélelemnek az ajándéka”. - Hány evangéliumi boldogság van? - Nyolc, amelyeket így adott Krisztus elénk a Tábor hegyén: 1/ Boldogok a lelki szegények, mert övék a Mennyeknek országa/ 2/ Bol-

dogok a szelídek, mert ők bírják a Földet, 3/ Boldogok, akik sírnak, mert ők megvigasztaltatnak, 4/ Boldogok, akik éheznek és szomjúhozják az igazságot, mert megelégtetnek, 5/ Boldogok az irgalmasok, mert ők irgalmasságot nyernek, 6/ Boldogok a tiszta szívűek, mert ők látják az Istent, 7/ Boldogok a békességesekek, mert Isten fiainak hivatnak, 8/ Boldogok, akik üldözést szenvednek az igazságért, mert ők a Mennyek országai”. „Melyek mondanak az ember végső dolgainak? Azok, amelyek az emberrel legutoljára történnek, úgymint : a halál, az ítélet, a pokol és a mennyi dicsőség...minden cselekedeteidben emlékezzél meg a te végső dolgaidról és soha nem vétkezel!”¹⁹

Ezeknek a hit- és erkölcstan iđezeteknek a tartalmából kirajzolódik előttünk a korabeli vallásos ember elérhető eszményképe és szociális műveltségesezménye. Másrészt az itt körvonalazott vallásos és szociális eszmények fényt vetnek azokra a lelki értékekre, amelyeknek kiművelésére a nevelőmunkának mindenkor törekednie kell. Így az alapfokú vallásnevelés elsősorban nem is az ismeretek átadására törekedett, hanem olyan nevelő hatások és erkölcsi élmények érvényesítésére, amiknek a segítségével a fiatalok sokoldalúan bekapcsolódhatnak, illetve beilleszkedhetnek a műveltebb felnőttek kulturális életébe, s így nemzedékről nemzedékre maguk is hozzájárulhatnak újabb kultúrértékek létrehozásához és azok továbbfejlesztéséhez.

Árokszálláson a redemptiot követő esztendőben 2853 főnyi lakosságról adtak számot az anyakönyvi nyilvántartások. A hitvallástételre alkalmas („capaces confessionis”) lakosok számát 2164 főnyire becsülték, míg a 7 éven aluliak „infra septennium” számát 689 főnyire. A húsz évvel későbbi, tehát az 1766. évi egyházi szemle adatfelvétele már igen jelentős gyarapodásra utal. Itt a vallástételre alkalmas lélekszámot 2560 főre becsülték, amíg az arra nem alkalmas „animae incapaces confessionis” lakosokat 1256 főnyire.²⁰ Húsz év alatt a lakosságszám tehát 2853-ról 3816-ra emelkedett. Ez a 963 főnyi többlet „persze, főleg a beköltözőkből (peregrinus) állhatott elő”.²¹

¹⁹ Ez a 80 oldal terjedelmű katekizmus kiadvány 122 kérdés-felelet keretében foglalja össze az elemi fokú hit- és erkölcstan ismeretanyagát. Az idézett részeket általában szöveghűen közöltük. Csupán a feltűnő helyesírási, nyelvhelyességi és mondatszerkesztési hibákat javítottuk ki, továbbá néhány latin terminus jelentését módosítottuk: pl. officium = tisztség, kötelesség; instructus christianus = felkészült keresztény; merces defraudata = a bérek csalárd elvonása; persecutio = üldözés, kergetés stb.

²⁰ EÉLt Canonica Visitationis, 1766. Anno 1766. augusztus 5. Ad 6. Quantum ad Parochianos.

²¹ V.ö.: Fodor Ferenc, i.m. 403. old.

Az 1745. évi redemptionnak az iskolafejlesztés tekintetében is jelentős hozadéka volt. Ugyanis korábban maga a plébános és váltakozva a ferences atyák végezték az iskolai nevelő-oktató munkát, 1746-ban Árokszálláson is alkalmaztak világi tanítómestert, orgonista kántort és világi sekrestyést. Az iskolai tanszemélyzet akkori összetétele a következő volt:

1. Zatkan Mihály plébános az iskola rektora, igazgatója. Teológiai tanulmányait Kassán végezte, 25 év óta lelkipásztor, Árokszálláson 8 év óta plébános, 51 éves. Dicséretesen él hivatásának. A redemptio során 20 hold földet vásárolt a plébánia részére 160 rajnai Ft-ért.

2. A kápláni, segédlelkészi állás akkor nem volt betöltve.

3. Botka Imre tanítómester (ludimagister) tud magyarul, németül és szlovákul, a hitvallást nem tette le, a hitoktatásban alapos, ő maga ezt jól érti, jó erkölcsű, semmiben sem elmarasztalt, megbecsüli és tiszteletben tartja a plébánost, gyakran a templomban tanítja a gyermekeket és a katechézist, továbbá a felnőttek hitoktatását. Részére a község lakást biztosított. Évi illetményét szerződésileg 33 rajnai Ft 75 dénárban állapították meg részben készpénzben, részben naturáliákban. A felnőttek tanítása a confraternitások, a társulatok keretében történt.

4. Valiczky János orgonista-kántor, tud magyarul és szlovákul, a hitvallást nem tette le, a hittan tanításában alapos, maga jól megérti. Az ivásban azonban élen jár, jövedelmét a korcsmában tékozolja, a plébánossal szemben engedetlen, mondják, hogy róla többször megvetően szól. Ünnepeken gyakran elhanyagolja a templomot, pedig jó énekhangja van, az orgonán is jól játszik, kiváltképpen ha józan. Felesége veszekedős és nyelven. Családja részére a község ad lakást, évi illetményét szerződésileg 101 rajnai Ft 50 dénárban határozták meg. Ezen belül a confraternitásoktól és a temetések után 20 rajnai Ft fizetést kap. Mivel az orgonát nem lehet ide-oda szállítani, nyilvánvaló, hogy a hangszeres énektanítást csak a templomban végezhetette mind a gyermekek, mind a felnőttek részére.

5. Kovalik István sekrestyés és harangozó (sacristanus, campanator) szoros értelemben nem tartozott a tanszemélyzet sorába. Inkább amolyan pedellusféle teendőket végzett az iskolások körében. Békességes, jó erkölcsű, a plébánoshoz hű és engedelmes ember volt, családjával együtt a saját házában lakott. Évi fizetése 28 rajnai Ft volt, viszont - mint egyházi ember - minden adózástól mentesült.²²

Húsz év folyamán szinte teljes egészében megváltozott ennek a plébániai iskolának a tanszemélyzete:

²² L. a 20. sz. jegyzet anyagát!

1. 1758 ősztől kezdve már Tóth Adalbertet helyezték Árok-szállásra plébánosnak. Hivatalból ő volt az iskola igazgatója is. 1766-ban 59 éves volt. Teológiai és filozófiai tanulmányait Egerben végezte. Korábban 15 évig Tarnamérán volt plébános, azután 5 évig Sajószegeden. Ezt követően káplán volt 8 hónapig Gyöngyösön, majd Egerben a teológiai szeminárium előjáró-helyettese (vicepraefectus). Az új barokk templom és a plébániaház újjáépítése az ő nevéhez fűződik. Egyházközségi feladatait mintaszerűen ellátta. Művelődési és iskolázási téren igen nagy érdemei voltak.

2. 1758-tól kezdve a kápláni, a segédlelkészi tisztségben Horváth András teljesített egyházi szolgálatot. Filozófiai és teológiai tanulmányait szintén Egerben végezte. Az iskolások és a felnőttek hitoktatását a téli időben a reggeli mise után, nyáron pedig a délutáni órákban végezték. Az egri egyházmegyei javaslat alapján évente 60 rajnai Ft fizetést kapott a templompénztárból.

3. A város és a plébános egyetértésével Bozóki Gergelyt választották meg az iskola világi igazgatójává. A hitvallást letette („professionem Fidei deposuit”). Jó erkölcsű, hivatásbeli feladatait jól ellátta. Lakóháza a várostól kapott, s azt jó állapotban tartotta. Egyaránt tanította a mindkét nemhez tartozó tanulókat, külön tanteremben a fiúkat és külön a leányokat. A gyakran jelenlévő tanulók létszáma átlag 140 fő volt. Kialkudott bére évente a következő: 1 pár csizma árának megfelelően készpénzben kapott 17 rajnai Ft-ot, minden egyes, az iskolákat kicsiny kortól fogva látogatótól 1 pozsonyi mérő (54,30 liter = 1 kila) búzát, marhahúsra 3 rajnai Ft-ot, szalonnára 3 rajnai Ft-ot, továbbá 25 font sót, 5 font faggyút, 4 közepes vaját és 1 szekér tűzifát.

4. Valiczky János 1766-ban már 27 év óta látta el az orgonista kántori hivatali tisztséget a lakosság megelégedésére. Az iskolamesterétől elkülönített lakóháza volt. Javadalmazását fentebb már részleteztük.

5. Baranyi Mihály harangozó és sekrestyés is hosszú ideig volt a templom szolgálatában. A városban saját lakóháza volt. Évi javadalmazását fentebb már ugyancsak részleteztük.

Miután az 1760-as években az iskola tanulóinak létszáma fokozatosan növekedett, túlhaladta a 140-es létszámot is, szükség volt arra, hogy a két tanterem mellett létrehozzanak még egy új tantermet. Ezt úgy oldották meg, hogy egy osztályt Bozóki tanító lakóházának egyik

szobájában helyezték el. A vallás- és az énekórákat pedig a plébánián vagy a templomban tartották meg. A káptalani szemle során határozatba foglalták, hogy az iskola tantermeiben a következő szentképeket helyezték el: 1/ A 12 éves Jézus a jeruzsálemi templomban, 2/ Szent Anna a Boldogságos Szűz édesanyja, 3/ Az őrangyal imája. Hasonló szentképek voltak elhelyezve az egri három osztályos elemi iskolákban - „*Icones... ad normam earum, qui in trivialibus Scholis agriensibus existunt*”.²³

A mezővárossá történt feljebb sorolás (1756) óta ezt az iskolát a városban már inkább mezővárosi iskolának (*schola oppidana*) nevezték, de az egri káptalani szemle szövegében továbbra is csak három osztályos elemi /*schola trivialis*/ néven szerepelt. Az iskolázási igények növekedése hozta magával, hogy 1766-ban a város szeretne volna ezt a 3 évfolyamú iskolát 4 évfolyamúra bővíteni. Ennek érdekében határozta el a városi magisztrátus, hogy az óiskolamester mellé még egy új tanítót, „kismestert” alkalmaz. Erre az új állásra két személy pályázata jött számítással: Bella Mihály helybeli fiatalember, akinek középiskolai végzettsége volt, „ki is jó hazafi, tanult, jó szavú, jó író, alkalmas és ritka dicséretre méltó”. Őt javasolta a Jász Kerület részéről Nagy Mátyás kapitány és Tóth Albert plébános, az iskola egyházközségi igazgatója is. A másik pályázó Szalay József, aki a Heves vármegyei Svábiuradalom tisztartója volt. Rokoni kapcsolata révén, csalárd módon és alattomban sikerült megnyernie az árokszállási bírák támogatását, akik a megfelelő környezettanulmány és megbízható tájékoztatás hiányában - ráadásul a kerületi és az egyházi hatóság tudta nélkül - Szalay pályázatát elfogadták. Ezt követően maguk is meglepődtek akkor, amikor kiderült, hogy Szalay méltatlan erre az állásra. Tudomásukra jutott, hogy az az ember egy „*korhely, csapongó, tudatlan, mosdatlan szájú, fajtalan beszédű, aki már szüzeket is megszeplősített s gonoszságaiért még most sem vette el méltó büntetését*”.²⁴ Személyi ügyekben a városi tanácsnak aligha volt kiábrándítóbb csalódása ennél, s aligha volt reménytelenebb törekvése arra, hogy a tüzet és a vizet összebékítse. A lépre csalt városi magisztrátus - élén a főbíróval - csak hosszú huzavona után volt képes elismerni meggondolatlanságon alapuló és botrányos tévedését. Ezért fordulhatott elő, hogy a főbíró mintegy hatalmaskodva kijelentette, hogy - amennyiben Szalay nem lesz „*kismester*” Árokszálláson - „*bezárja az iskolát*”. Sőt már ki is adta a parancsot Bo-

²³ L. a 21. sz. jegyzet anyagát! „*Nostra Ordinaria decrevimus sequentia: 1. Commitimus Parocho... etc.*”

²⁴ EÉLt Nr. 760. Tóth Adalbert plébános levele gr. Esterházy Károly egri egyházmegyei püspök-főispánhoz. Ez jellegzetes panaszlevél.

zóki „ómesternek”, hogy az iskola kulcsát vigye be a városházára. Hogy ezek a hangzatos és fölényes fenyegetések végül is nem jártak eredménnyel, viszont jelentősen megtépázhatták a városi magisztrátus nimbuszát, az valójában Tóth Adalbert plébános igen kemény hivatalos fellépésének tulajdonítható. Meggyőzően hivatkozott az érvényes püspöki rendeletre /Cap.4. De Ministris Ecclesiae/, miszerint „az iskolamester legyen józan, jámbor, értelmes és tökéletes életű„. Ugyanakkor részletes levélben számolt be gr. Esterházy Károly egri egyházmegyei püspöknek a helybeli tanítóválasztás sajnálatos körülményeiről. Hivatásából adódó elkötelezettséggel hangsúlyozta, hogy papi lelkiismerete szerint semmiképpen nem egyezik bele, hogy Szalay iskolamester legyen, mert - amint írta - „*gonoszságától irtózom, tartván a gyaláztatótól, őt azon tiszt-ségre fel nem vehetem*”. Kemény szavakkal marasztalta el a városi magisztrátust is, ahol „*merő vexámra törnek, az sül ki belőle, hogy a helységek, a magisztrátusok a plébánosokkal úgy bánhassanak, mint a bal-atyafiak a prédikátorokkal, hogy ők diktáljanak, elsőséget ők tartsanak az egyházi törvényekben s privilégiumokban, tetszésük szerint*”.²⁵ Itt elutasítóan utalt a protestáns egyházközségi tanács profán összetételére, ahol „a bal-atyafiak” határozták meg a protestáns lelkészek jogviszonyait.

Adott körülmények között s éppen az erkölcsi törvény kötelező ereje révén egészen természetes, hogy Szalay nem lehetett tanító Árokszálláson. Valószínű azonban, hogy az iskola 4. osztályát végül is nem nyitották meg. Ez idő tájt ezt az iskolát már „nemzeti iskola” (schola nationalis) néven tartották nyilván s hivatalosan is „méretes elemi népiskola”-ként (schola normalis nationalis) szerepelt. S még a Ratio Educationis életbeléptetése után (1777) sem lehetett szó arról, hogy ez az alapvetően anyanyelvi népiskola „nemzeti főiskola” fokozatot ért volna el.²⁶ Csupán arról lehetett szó, hogy a 3. osztály elvégzése után a 10-12 éves tanulók legjobbjai közül valamivel többen nyerhettek felvételt a már említett középiskolákba, a szerzetesi kolostorok latinus műveltséget adó iskoláiba, ahol a gazdasági ismereteket, a hazai földrajzot, a történelmet, a természetrajzot és a mennyiségtant, sőt a szép- és he-

²⁵ EÉLt uo. Enyhe elfogultsággal prédikátoroknak nevezték a protestáns lelkészeket s „bal-atyafiaknak” az egyháztanács világi tagjait.

²⁶ V.ö.: Herbert János, i.m. 112. old. Tanítóképezdék még a 18. század végén sem léteztek. Hazánkban az első tanítóképezdét 1828-ban állították fel Egerben, a 6 osztályos középiskolát követő 2 évfolyammal. (V.ö.: Ravasz János (szerk.), i.m. 63.old.)

lyesírást, a levelezést és a német nyelvet is fő- vagy melléktantárgyi keretek között tanulmányozhatták a tanulók.²⁷

Egyháztörténeti és művelődéstörténeti vonatkozásban is kiemelhetjük, hogy az árokszállási iskola nevelő-oktató munkájának vonzóerejét és tekintélyét is jelentősen emelte az a körülmény, hogy kiváló szerzetesek kapcsolódtak bele az egyházközség hitéleti és művelődési fejlődésének irányításába. Tóth Adalbert plébános kitűnő szervezőmunkája révén vált lehetővé, hogy az árokszállási születésű P. Hyacinthus Pethe / Jácint atya/ ferences szerzetes 1769. január 8-án ebben az újonnan felépült és gazdag barokk berendezéssel ellátott templomban mutathatta be papszentelő első szentmiséjét. Sőt 1772 januárjától júliusig huzamosabban is itt teljesített kisegítő egyházi szolgálatot.²⁸ Ezzel szinte egyidejűen újjászervezték az évszázados 4 vallásos társulatot, a confraternitásokat. Ebben kiemelkedő szerepe volt P. Stephanus Nagy (Nagy István) jezsuita atyának, aki ugyancsak Árokszálláson született és a városban tágas, szép saját lakóháza is volt.²⁹ Ő először 1770 április 6-án jelent meg az árokszállási plébánián kisegítő egyházi szolgálatra, majd 1772 májusában szintén itt működött.³⁰

Összegzésül kiemeljük, hogy tárgyalt időszakunkban jelentős eredmények születtek Árokszálláson a kulturális élet és az iskolázás terén. Lgyekeztünk rávilágítani a kulturális fejlődés szervezeti kereteire, a művelődés iskolai és iskolán kívüli, de alapvető forrásaira. Az iskolai nevelő-oktatómunkában főként az alapfokú iskolázás két tantárgyának, az olvasástanításnak és a vallástan tanításának tartalmi elemeit vázoltuk fel.

Utaltunk arra, hogy az 1745. évi redemptio során a plébánia 20 hold földet vásárolt. Ezzel és ennek jövedelmével lehetővé vált, hogy 1761-ben megkezdődjék az új, barokk plébániatemplom és a plébániaház felépítése, valamint barokk berendezésének és díszítményeinek beszerzése. A lakosság példás összefogásával sor kerülhetett az

²⁷ Frimm Aladár: Ratio Educationis. In: Pedagógiai Lexikon, Budapest, 1936. II. 565-66. old.

²⁸ Plébániai Lt. Conciones Panegyrium, 182-183. old.

²⁹ EÉLt Canonica Visitationis, Anno 1813. die 7. április. Officio Dioecetano submissa. Caput III., §. 1. De Xenodochiis. „Ez a ház új téglából épült, tetőzete zsindegyel volt fedve. Két nagy szobája 3-3 személy elhelyezésére alkalmas. Hozzá tartozott: konyha, éléskamra (dispensa), pince, továbbá 100 négyszögöl kert deszkakerítéssel övezve, azután egy három részre osztott szérű utcai kijáráttal.”

³⁰ Plébániai Lt, „Egyház-szolgálatot teljesítettek” című kézirat az 1770-től 1780-ig terjedő években.

iparoscéhek szervezeti megerősítésére s elsősorban a plébániai iskolaszervezet kereteinek bővítésére.

Két árokszálási születésű, magasan képzett szerzetes - Pater Pethe Jácint ferencendi és Páter Nagy István jezsuita - kitüntető megjelenésével zárul ennek az időszaknak az ismertetése.